

UO'K: 633.631.563

YAYLOVLARGA OZIQ-OVQAT VA FITOSANITAR XAVFSIZLIGI TALABLARI

Xalilov Ximoil Raxmatullayevich

qishloq xo'jaligi falsafa fanlari nomzodi, Nurota tajriba dalasi mudiri

Sindarov Shodiyor Qo'chqarovich

direktor o'rinbosari

Qorako'lchilik va cho'l ekologiyasi ilmiy-tadqiqot instituti

e-mail: shodi14@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada tabiiy yaylovlar holatini yaxshilashda qo'llaniladigan ozuqabop o'simliklarning ekin sharoitidagi xo'jalikbop xususiyatlariga oid tadqiqot natijalari bayon qilingan. Yaylov ozuqabop o'simliklarining istiqbolli turlaridan madaniy yaylovlar barpo etishda o'simliklarning zararkunandalarini aniqlash va ularga qarshi kurash chora-tadbirlari to'g'ri amal qilinishi yaylovlar hosildorligining bir necha marotaba ortishiga, ozuqa sifatining yaxshilanishiga, yaylovlarning o'simlik qoplamida qimmatli ozuqaviy xususiyatlarga boy yangi turlarning ko'payishiga imkon yaratadi.

Kalit so'zlar: tabiiy yaylov, madaniy yaylov, hosildorlik, ozuqa, kasalliklar, zararkunandalar, fitosanitar, fitomelioratsiya.

Abstract. The article presents the results of research on the economic properties of fodder plants used to improve the condition of natural pastures under arable conditions. The identification of plant pests and the correct implementation of measures to combat them when creating cultivated pastures from promising types of pasture fodder plants will allow for a several-fold increase in pasture productivity, improvement of fodder quality, and the proliferation of new species rich in valuable nutritional properties in the vegetation cover of pastures.

Keywords: natural pastures, cultivated pastures, productivity, fodder, diseases, pests, phytosanitary, phytomelioration..

Аннотация. В статье представлены результаты исследований экономических свойств кормовых растений, используемых для улучшения состояния естественных пастбищ в пахотных условиях. Выявление вредителей растений и правильное применение мер по борьбе с ними при создании культивируемых пастбищ из перспективных видов кормовых пастбищных растений позволит многократно повысить продуктивность пастбищ, улучшить качество кормов и способствовать распространению

AGRO KIMYO HIMOYA VA O'SIMLIKLER KARANTINI

новых видов, богатых ценными питательными свойствами, в растительном покрове пастбищ.

Ключевые слова: природные пастбища, культурные пастбища, урожайность, корма, болезни, вредители, фитосанитар, фитомелиорация.

KIRISH

Respublikamizda aholi sonining shiddat bilan o'sayotganligi, er va suv zahiralari kabi tabiiy ne'matlarning cheklanganligi sharoitida oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabni qondirish o'ta muhim ahamiyat kasb etadi. Aholining turmush tarzini yaxshilash va oziq-ovqat havfsizligiga erishishda sut va go'sht mahsulotlarining o'rni beqiyosdir. Go'sht va sut mahsulotlariga bo'lgan aholi ehtiyojini qondirish uchun chorvachilik tarmog'ini barqaror rivojlantirish talab etiladi. Chorvachilikni rivojlantirishda va chorva mollarini em-xashak bilan ta'minlashda tabiiy yaylovlarning o'rni o'ta muhim hisoblanadi [6]. Tabiiy yaylovlar arzon qulay, yil davomida foydalanish imkonini beruvchi maydonlar hisoblansada, ularning ozuqa zahiralari o'ta past, yillar va yil mavsumlari bo'ylab keskin o'zgaruvchan. Shuningdek, yaylovlardan tartibsiz foydalanganlik va har xil texnogen omillar tufayli yaylovlar inqirozi 38-45% ga etgan [2]. Tabiiy yaylovlarga xos yana bir salbiy holat, ular barcha tirik organizmlarning, shu jumladan, zararkunanda xashorotlarning ham yashash, rivojlanish, ko'payish, oziqlanish muhiti va manbaidir. Boshqa an'anaviy dala ekinlariga nisbatan tabiiy yaylovlar o'simliklari entomofaunasi, kasalliklarini o'rganish borasida bajarilgan tadqiqotlar sanoqli [5,7] bo'lib, muayan yaylov tiplarining asosiy zararkunandalari hamda ularga qarshi kurash choralari maxsus va to'liq o'rganilmagan.

Shu bois, qurg'oqchilikka chidamli, serhosil qimmatli ozuqaviy xususiyatlarga boy yaylov ozuqabop o'simliklaridan foydalanish asosida tabiiy yaylovlar holatini yaxshilash va ushbu yaylov maydonlaridan yuqori hosil olish uchun yaylovlarning fitosanitar holatiga e'tibor berish talab etiladi.

MATERIALLAR VA USLUBLAR

Tadqiqot manbai sifatida yaylov ozuqabop o'simliklarining istiqbolli turlaridan izen, teresken, quyrovuq, cho'g'on tanlandi. Rejalashtirilgan dala tajribalari, fenologik kuzatuvlar, biometrik o'lchovlar, ozuqa zahiralari to'plash jarayoni o'simlikshunoslikda umum qabul qilingan uslublar [1,4]dan foydalanish asosida amalga oshirildi.

NATIJALAR VA MUNOZARA

Ilmiy tadqiqotlar Qorako'lchilik va cho'l ekologiyasi ilmiy-tadqiqot institutining "Nurota" tajriba dalasining urug'chilik maydonida amalga oshirildi. Tajriba dalasi Navoiy viloyatining Nurota tumanida adir mintaqasida joylashgan bo'lib, uning dengiz sathidan balandligi 680-700 m. Iqlimi keskin o'zgaruvchan, yillik o'rtacha harorat 15,8°C, ko'p yillik o'rtacha yog'ingarchilik miqdori 230 mm

AGRO KIMYO HIMOYA VA O'SIMLIKLER KARANTINI

bo'lib, yillar bo'ylab 110 mm dan 350 mm gacha o'zgarib turadi. Tajriba dalasi urug'chilik maydonining tuproq tipi-och bo'z tuproq, mexanik tarkibiga ko'ra qumoq tuproqdir [3].

Yaylov ozuqabop o'simliklarining urug'lari qish mavsumida ekiladi va urug'lar aprel oyida ko'karib chiqadi. Tadqiqot olib borilayotgan o'simliklar (izen, teresken, quyrovuq, cho'g'on) ko'karib chiqqandan boshlab o'z vegetatsiyasini kech kuzgacha davom ettiradi. Ular hayotiy shakliga ko'ra yarim butalar hisoblanadi, har yili erta bahorda qayta ko'karib, kech kuzgacha o'sishda davom etadi. Tadqiqotlar olib borilganda urug'larning unib chiqishi, maysalarning o'sishi, rivojlanishi, yashovchanligi, pichan va urug' hosildorligi qayd etib boriladi. Biz ushbu maqolada o'simliklarning pichan hosildorligiga oid ma'lumotlar natijalarini bayon qilamiz.

Ma'lumki ushbu o'simliklar 30-35 yil mobaynida yuqori hosil to'plash xususiyatiga ega. Shuningdek, izen teresken, quyrovuq, cho'g'onlarning eng yuqori hosil to'plash davri ular vegetatsiyasining uchinchi yili hisoblanib, keyingi yillardagi hosildorlik yog'ingarchilik miqdoriga bog'liq ravishda o'rtacha ko'rsatkichdan ko'proq yoki kamroq bo'lishi avvalgi tadqiqotlarda ko'p marta isbotlangan.

Yaylov ozuqabop o'simliklarining pichan hosildorligi

t/r	O'simlik turlari	pichan hosildorligi s/ga				
		3 (2025)-y	4(2022)-y	5 (2023)-y	6 (2024)-y	7 (2025)-y
1	Izen	19,3±0,8	19,5±0,6	18,1±0,5	19,8±0,7	14,5±0,4
2	Teresken	13,1±0,5	14,5±0,5	12,9±0,3	15,6±0,6	12,3±0,5
3	Quyrovuq	14,5±0,6	14,9±0,5	12,4±0,4	15,1±0,5	13,7±0,4
4	chogon	18,1±0,7	18,4±0,6	16,2±0,5	19,2±0,8	13,9±0,6

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki o'simliklar o'z vegetatsiyasining uchinchi (2021)-yilida turlar bo'ylab gektariga 13,1-19,3 sentner hosil to'plagan bo'lsa, iqlim sharoiti noqulayroq kelgan 2023-yilda ularning hosildorligi nisbatan pasayadi. Iqlim sharoiti mo'tadil kelgan 2024-yilda (o'simliklar vegetatsiyasining 6-yili) hosildorlik turlar bo'ylab 15,1-19,8 s/gani tashkil etdi. Yog'ingarchilik miqdori o'ta kam bo'lgan 2025-yilda (1-yanvardan 1-noyabrga qadar yog'ingarchilik miqdori bor-yo'g'i 38,1 mm ni tashkil etgan) esa hosildorlik keskin kamayib ketgan. Hosildorlikning bu qadar pasayib ketishiga sabab 2025-yilda chigirtkalarining ko'payib ketganligidandir.

Yaylov ozuqabop o'simliklariga eng kuchli zarar etkazuvchilar chigirtkalar bo'lib, respublikamizda ularning 160 dan ortiq turlari mavjud [5]. Chigirtkalarining ko'payishi va rivojlanish maydonlari ham asosan tabiiy yaylovlar hisoblanadi. Tajriba dalasidagi yaylov ozuqabop o'simliklarining hosildorligining 20% ga kamayib ketishining asosiy sababchisi ham chigirtkalardir.

Keyingi yillarda tabiiy yaylovlarda turli-tuman jonivorlar, jumladan ko'p sonli zararkunandalarning o'simlik qoplamiga etkazayotgan zarari sezilarli ortib

AGRO KIMYO HIMOYA VA O'SIMLIKLER KARANTINI

bormoqda. Ayniqsa yangidan barpo etilayotgan ekinzorlardagi yaylov ozuqabop o'simliklariga ular unib chiqayotgan va maysalik davrida zararkunandalar tomonidan jiddiy zarar etkazilayotganligi qayd etilmoqda. Jumladan, o'g'ri qo'ng'iz (*Letaeus rasmaris* Ball) tomonidan etkazilayotgan zarar ham solmoqli bo'lib, izen, teresken, quyrovuq, cho'g'on, astragallar, erkak o't (jitnyak) larning maysalik davrida ularga jiddiy zarar keltirmoqda. SHuningdek, cho'l sekin yurar qora qo'ng'izi (*Blaps Halophila* F.V) ning zarari ham qurg'oqchilik yillari sezilarli bo'lmoqda. Ularning lichinkalari rivojlana borib o'simliklarning ildizlarini, maysalik davrida er ustki qismini ham shikastlamokda. Ko'p yillik o'tchil o'simliklardan astragalarning ayrim turlari xashorotlardan kuchli zararlanganligi aniqlandi. Sivers astragalining gultoji va changchisiga gullar bilan oziqlanuvchi *Oxythurea cinitella* sohaum tomonidan etkazilgan zarar natijasida ba'zi yillarda ularning urug' hosil qilishi 50% gacha kamayib ketadi. Kiyikpanja astragali urug'larini qattiq qanotli qo'ng'izlardan *Bruchidius virelocus* Bch lichinkalari kuchli darajada shikastlaydi. Qo'ng'iz gul tugunchasiga tuxim qo'gach, undan chiqqan lichinkalar dukkak ichida hosil bo'layotgan urug'larni eb bitiradi. SHuningdek ushbu lichinkalar sharsimon va xiva astragallari urug'lariga ham qisman (6%) etkazganligi kuzatilmoqda.

Tajriba dalasi cho'l ozuqabop o'simliklariga turli darajada ziyon keltirayotgan zararkunandalar chizzilovuq (*Peophilus nebulosus*), mo'ynali tunlam (*Suculia boruphora* F.W) shuvoq odimchisi, shuningdek kanalar, bitlar, pashshalar qayd etilgan bo'lib, ular o'simliklar barglari, novdasi, gullari, urug'lariga katta zarar etkazmoqda.

Sun'iy barpo etilayotgan ekinzorlarda zararkunandalarga qarshi kurash chora-tadbirlarida agrotexnik tadbirlarni to'g'ri qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa yaylov ozuqabop o'simliklarining unib chiqishi va maysalashi davrida o'simliklar qator oralariga sifatli ishlov berish, begona o'tlardan tozalash o'z vaqtida hamda maromida bajarilishi talab etiladi. Ekinzorlarda zararli xashorotlarning ko'payishi kuzatilsa, zamonaviy kimyoviy vositalar bilan ishlov berish lozim. Shuningdek, yumronqoziq va boshqa kemiruvchilarning yashash joylariga ularni yo'qotuvchi zaxarli dori vositalari qo'yilishi maqsadga muvofiq. Tabiiy yaylovlarga zarar keltiruvchilar asosan chigirtkalar bo'lib, ularning ko'payishi hollari kuzatilganda o'simliklarni himoya qilish hududiy tashkilotlari yaylovlarga kimyoviy ishlov berish lozim.

XULOSA

Yaylovlar holatini yaxshilash, ularning hosildorligini oshirish uchun olib boriladigan fitomeliorativ tadbirlarni amalga oshirishda yaylov ozuqabop o'simliklarning zararkunandalari keltirishi mumkin bo'lgan jiddiy zararlarining oldini olish uchun zararli xashorotlarning turlarini aniqlash va ularga qarshi kurash choralarini amalga oshirish zarur.

AGRO KIMYO HIMOYA VA O'SIMLIKLER KARANTINI

ADABIYOTLAR

1. Dala tajribalarini o'tkazish uslublari.- Toshkent, O'zPITI 2014.-175 b.
2. Maxmudov M.M., SH.Q.Sindarov., X.R.Xalilov. Adir yaylovlari hosildorligin oshiruvchi istiqbolli fitomeliorantlar//Atrof muhit o'zgarishi sharoitida er resurslarini himoya qilish va ulardan oqilona foydalanish.-Toshkent, 2016.-517-519 b.
3. Nabieva G.M. Degradasiyaga uchragan yaylov tuproqlari va ular unumdorligini oshirish texnologiyalarini takomillashtirish. - Avtoref.diss.dokt.biol.nauk. -Toshkent, 2016.-26 b.
4. Rabbimov A.R., Hamroeva G.U. CHo'l ozuqabop o'simliklari introduksiyasi va seleksiyasi bo'yicha uslubiy tavsiyalar. -Samarqand, 2016.-42 b.
5. Tufliyev N.X. va boshq. Mahalliy chigirtkalarining tur-tarqion va bioekologiyasiga oid ayrim ma'lumotlar// O'simliklarni himoya qilish tizimining o'rni va istiqbollari.-Toshkent, 2016.-262-266 b.
6. X.R Xalilov., A.S. Boboeva., Sindarov SH.Q. Aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlashda tabiiy yaylovlarning ahamiyati.//Oziq-ovqat havfsizligi: milliy va global omillar. // Halqaro lmiy-amaliy konfrensiya-Samarqand, 2021.-429-430 b.
7. Hayitmurodov A.F. YAylov o'simliklari entomofaunasi. Agro-Ilm, 2018, №2.-54-55 b.